

Mitnyán Lajos

MEGFONTOLÁSOK A FOGALMISÁG ÉS A METAFORICITÁS VISZONYÁRÓL A KÖLTŐI NYELVBEN EGY RILKE-VERS KAPCSÁN

Überlegungen zum Verhältnis der Begrifflichkeit und der Metaphorizität in der dichterischen Sprache am Beispiel eines Rilke-Gedichtes

Die grundlegende Zielsetzung der vorliegenden Studie ist anhand der Analyse eines Rilke-Gedichtes auf einige Verbindungen zwischen der dichterischen und der diskursiven Sprechweise hinzuweisen. Es wird unter der Bezugnahme auf die epistemologischen Implikationen der Philosophemen von Heidegger, Kant und Descartes einige Aspekte der Begriffsbildung und der Metaphorizität untersucht. Diese metaphorologische Untersuchung basiert auf Hans Blumenbergs Untersuchungen. Die Wörter noumenalen Charakters sind begrifflich nicht erfassbar, aber sie können in einer metaphorischen Annäherungsweise interpretiert werden. Die dichterische Sprache wird dem diskursiven Sprachgebrauch gegenübergestellt und als eine Möglichkeit aufgezeigt, wodurch das Unsagbare mit Hilfe der Dichtung erlebbar gemacht werden kann. Am Beispiel diesen anti-cartesischen Gedichtes von Rilke wird die Grundartitüde des menschlichen Denkens thematisiert und kritisiert. Die durch das Gedicht dargestellte Alternative wird anhand der autoreflexiven Sprache des Dichters veranschaulicht und so philosophisch, wie poetologisch analysiert.

BEVEZETÉS

Martin Heidegger Georg Trakl verseiről írott értelmezésének bevezető bekezdésében¹ állapítja meg, hogy minden nagy költő, minden egyes alkotásában valójában egyetlen versen dolgozik, azt finomítja, pontosítja és mélyíti el. A költői nagyság pedig annak alapján mérhető le, mennyire képes átadni magát úgy ennek az egyetlen versnek, hogy képes legyen megőrizni költői beszédének tiszta voltát. A költői beszédet Heidegger filozófiájának úgynevezett alapszavaihoz sorolom (Grundwort), mely szorosan kapcsolódik egy másik lényeges alapszóhoz, a *költői szóhoz* (das dichterische Wort)². Az alapszavak jelentésmezeje nem azonosítható az adott

¹ Vö. Heidegger, Martin: Die Sprache im Gedicht. In uő: Unterwegs zur Sprache. Stuttgart, Klett-Cotta, 2007. 37–39.

² Az alapszavak problémája Heidegger filozófiájának fundamentális jelentőségű eleme. A filozófia történetének destrukciója során lényeges módszertani lépést jelent az arisztotelészi kategória-tan destruálása, melynek során Heidegger a jelenvalólét leírására a tíz kategória helyett az ún. egzisztenciálékat vezeti be. Pl. Angst, Seinsvergessenheit, Befindlichkeit stb. Az alapszavak a kései szövegeknek is meghatározó elemei maradtak: Ereignis, Ge-Stell. Ugyanakkor tény, hogy főművével összevetve már homályosabbak, kevésbé megragadhatóak, bizonyos értelemben véve költőibbek, még az eddigiekhez képest is kevésbé fogalmiak, túlnyomó részben szembeötlő módon metaforikusak.

szavak hagyományosnak tekintett jelentésével. A kérdés az, mi módon válnak e kifejezések filozófiai alapszavakká? Egy nyelvészetből kölcsönzött terminussal élve: milyen *grammatika* határozza meg a kapcsolódásuk módját, és teszi lehetővé alapszavakként történő értelmezhetőségüket?³ Heidegger értelmezésében a tudomány nyelvét döntően meghatározza, és torzítja az a fogalmiság, mely tulajdonképpen ógörög kifejezések latin desztillátumaiként uralja a filozófiát. A görög tudomány fogalmai még az egyén léttapasztalatából nőttek ki, ezért voltak képesek hitelesen leírni a valóságot, melynek megértésére vágytak az emberek; a léttapasztalat elvesztése kiüresítette a fogalmakat, már latinizálódott változataikban is csak alig-alig idéztek fel valamit ebből az eredendő tapasztalatból. Semmivé foszlott az a vonatkoztatási rendszer, melyen belül tartalommal telítődhettek. Az új alapszavak épp arra hivatottak, hogy a saját, megélt léttapasztalatból – az átlagos és homályos létmegértésből⁴ – kiindulva lehetségessé váljon egy hitelesebb világinterpretáció. A világ ugyanis *eredendően* az interpretáció és interpretáltság állapotában mutatja meg magát az ember számára. Azaz minden világ-és szöveginterpretációt meghatároz az *elő-ítéletek* (Vor-Urteil) hálózatának megléte⁵. Dolgozatom későbbi részében, az apriori fogalmak lehetőségfeltételeinek kapcsán fontos szerephez jut majd ez az eredendő heideggeri, ám Hans-Georg Gadamer által továbbgondolt tézis. A valóság előzetes értelmezettsége kiegészül a történetiség problémájával. Az értelmezettség időhöz és korhoz kötöttségéből adódik, hogy a létet leíró fogalmak és kategóriák alapvetően történeti jellegűek. A mindenkori jelen individuális létezőjére hárul tehát az a feladat, hogy mintegy összevesse, és egymásra vonatkoztassa saját korának leíró-interpretáló terminusait az elmúlt korok hasonló leíró terminusaival.

Az alapszavakat összekötő filozófiai grammatika a hermeneutika. Amennyiben költői beszédről van szó, a lét interpretálásának azon kitüntetett módusával van dolgunk, mely beszéd a költői szóban nyer formát.

A következőkben mindenekelőtt poétológiai szempontok figyelembe vételével teszünk kísérletet a fentiekben körülhatárolt költői beszéd egy meghatározó aspektusának, a fogalmiság és a metaforicitás viszonyának, és e viszony filozófiai – elsődlegesen ontológiai – implikációinak vizsgálatára.

³ Vö. Heller, Ágnes: Filozófia, mint irodalmi műfaj, különös tekintettel Heideggerre. Élőszóban elhangzott előadás Szegeden, 2009. május 15-én, a 'Lábjegyzetek Platonhoz' című konferencián. A konferencia-kötet megjelenésének várható időpontja 2010.

⁴ Vö. Heidegger, Martin: Lét és idő. (Ford. Vajda Mihály), Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 71–82.

⁵ Vö. Gumbrecht, Hans Ulrich: Dekonstruierte Disziplin. Hans-Georg Gadamer's Hermeneutik in der Literaturwissenschaft In „Sein da verstanden werden kann, ist Sprache” Hommage an Hans-Georg Gadamer. Shurkamp, Frankfurt am Main, 2001. 107–114.

I.

Rainer Maria Rilke 1909-ben megjelent, 'Mir zur Feier' című kötetében szerepel az „Ich fürchte mich so vor der Menschen Wort” kezdetű költemény.⁶

*Ich fürchte mich so vor der Menschen Wort
Sie sprechen alles so deutlich aus:
Und diese heißt Hund und jenes heißt Haus,
Und hier ist Beginn und das Ende ist dort.
Mich bangt auch ihr Sinn, ihr Spiel mit dem Spott,
sie wissen alles, was wird und war;
kein Berg ist ihnen mehr wunderbar;
ihr Garten und Gut grenzt grade an Gott.*

*Ich will immer warnen und webren: Bleibt fern.
Die Dinge singen hör ich so gern.
Ihr rührt sie an: sie sins starr und stumm.
Ihr bringt mir alle die Dinge um.⁷*

A fenti Rilke-versben a költői beszédmód filozófiai és poétológiai implikációi kapcsán a következő két tézist fogalmazhatjuk meg. 1. Filozófiai szempontból egyfajta anti-kartezianus költeménnyel van dolgunk, 2. a poétológiai aspektus tekintetében autoreflexivitással van dolgunk mind a struktúra mind a szemantika szintjén.

⁶ A vers szövegének ismereteim szerint nem áll rendelkezésre kodifikált magyar fordítása, ezért itt közlök egy általam készített nyersfordítást:

Úgy félek az emberek szavaitól.
Túlságosan világosan mondanak ki mindent:
Ez a kutya és az pedig a ház,
Itt van kezdet s ott pedig vég.

Rettegek értelmüktől, gúnyos játékuktól,
tudnak mindent, mi lesz és mi volt;
egy hegy sem csodálatra méltó már számukra;
kertjük s birtokuk már egészen Istenig ér.

Figyelmeztetek és óvok mindenkit: Maradjatok távol.
Szeretem hallgatni a dolgok énekét.
Megérintitek őket: merev és néma lesz mind.
Minden dolgot megöltök.

⁷ Rilke, Rainer Maria: Ich fürchte mich so. In uő. Die Gedichte. Frankfurt am Main, Insel, 2000.

Nézetem szerint a költői beszédmód egyik – legalábbis a Rilke-oeuvre tekintetében – legmeghatározóbb karakterisztikuma az implicit, sőt a tárgyalt mű esetében explicit anti-karteziánus látásmód. Descartes az emberi gondolkodás beteljesüléseként vizionálta azt létállapotot, melyben az ember olyan tökéletes nyelv birtokosává válik, melyben megvalósul a tökéletes jelölés, azaz létrejön a nyelv és a világ dolgainak maradéktalan kongruenciája. Ez nem lenne egyéb, mint a szavaknak a logosz és a kozmosz episztemikus egybeesése által elért objektív egyértelműsége, az az idealisztikus állapot, amikor minden szó egyértelműen definiálható, s ez által minden feloldódik a tiszta fogalmiságban.⁸ A karteziánus egyértelműsége törekvés nem enged meg a logosszal szemben semmiféle alternatív értelmezési lehetőséget, ami persze a totalizáló egyértelműség falanszterében szükségszerűen feleslegesnek is bizonyulna.

Rilke versének címadó sorában egy ilyen episztemé szubjektuma szólal meg. 'Ich fürchte mich so vor der Menschen Wort. (Úgy félek az emberek szavaitól.) A *so* módosítószó által kifejezésre jutó emfázis a lírai szubjektum félelmét és annak tárgyát nevezi meg: az emberek szavai. A félelem (Furcht) problematikája a Rilke-életmű egyik legmeghatározóbb motívuma. Az emberlét múlandóságát tematizáló 'Duinói elégiák' ciklusának esetében az egzisztenciális félelem és a szorongás (Angst) épp úgy strukturáló erővel bír, mint Rilke egyetlen regénye, a „Malte Laurids Brigge feljegyzései” esetében. Az elemzett szövegünk esetében a *félelem* látszólag más funkciót tölt be, és másként is tematizálódik összevetve a kései életmű meghatározó darabjaiban betöltött funkciójával. A félelem tárgya nem az irracionalitás vagy a transzcendencia szférájába tartozik, nem az emberi psziché mélyén gyökerezik. Ellenkezőleg. Az emberi szó és implikációi – a gondolkodás, és a beszéd – nagyon is a racionalitás világához tartozik, sőt és egy absztraktabb szinten az emberi létező differentia specificá-jaként értendő. Az általa kiváltott félelem – mutatis mutandis – az embertől való félelmet implikálja, hisz ő az egyetlen élőlény, aki a beszéd képességével bír.⁹ De miért kelt félelmet az emberi racionalitás?

⁸ Vö. Blumenberg, Hans: Paradigmák egy metaforológiához. In uő: Hajótörés nézővel. (Fordította Király Edit) Budapest, Atlantisz, 2006. 199–210.

⁹ Gondoljunk Szophoklész Antigonéjának első kardalára (232–275. sorok), illetve a szöveg hely híres – hírhedt Heidegger-től származó fordítására. Heidegger az ógörög *deinosz* melléknevet az emberre vonatkoztatva *unheimlich*-nak, azaz rémisztően, ill. hátborzongatóan otthontalannak fordítja. Azaz az ember épp rendkívüli mentális képességei miatt válik félelmetessé és egyben otthontalanná. A világ emberszabásúvá tételének vágya az ésszel élő embert saját világának elidegenítéséig sodorja: „Mindenhová kimenvén úton van, tapasztalat híján kiúttalanul a semmihez jut”. Vö. Heidegger, Martin: Bevezetés a metafizikába. (Fordította: Vajda Mihály), Ikon, Budapest, 1995.

A választ a második sorból tudhatjuk meg.

„Sie sprechen alles so deutlich aus:” (Túlságosan világosan mondanak ki mindent). E sor dekódolása érdekében térjünk vissza Descartes-hoz, nevezetesen az ítéletalkotás és beszéd *világosságának* követelményéhez. Descartes az „Értekezés a módszerről” című művében négy szabályt állított fel, melyek következetes betartása garantálhatja a biztos tudás megszerzését.¹⁰ Esetünkben a descartes-i módszertan első alapszabályához kell fordulnunk:

„Soha semmit ne fogadjak el igaznak, amit nem evidens módon ismertem meg annak; azaz, hogy gondosan kerüljek minden elhamarkodást és elfogultságot és semmivel többet ne foglaljak bele ítéleteimbe, mint ami olyan *világosan és elkülönítetten* áll elmém előtt, hogy nincs okom kétségbe vonni.”¹¹

A szabályt betartva a világ dolgai világos és tiszta fogalmakban *lezárva* állnak majd az ember előtt. Mindaz viszont, ami nem állja ki a világos egyértelműség és az abból adódó fogalmiság próbáját, elvetendő lesz, mint homályos és definiálhatatlan entitás. A német *deuten* (magyaráz, értelmez) ige és a *deutlich* (világos) melléknév közös gyökből erednek. Rilke gondolkodásában a túlhajtott racionalitás-vágy kritikus hangvételű problematizálása mindvégig jelen van. A kései „Duinói elégiák” egy meghatározó szókapcsolata a *gedeutete Welt* (a magyarázott világ) kifejezés, mely a rilkei intenció szerint azon egyoldalú, eltárgyiasító, indokolatlanul leegyszerűsítő alapattitűdött hivatott metaforikusan megragadni, mely megakadályozza, hogy az ember a világ részének tekintse önmagát, s nem pedig pusztán értelmezőnek, aki úgy tekint a világra, mint szemben álló tárgyra.

Az első versszak utolsó két sorában külön figyelmet érdemel a bibliai teremtéstörténetet idéző emfaticus név-adás rítus leírása, mely előkészíti a későbbi versszakban már egyértelművé váló intertextuális utalásrendszert.

Azonban a név által való teremtés Isten előjoga, így aztán az ember e szerepre törve szükségszerűen a hübrisz bűnébe esik. A dolgok megnevezése azonban – túl az intertextuális vonatkozásokon – Rilke költői nyelvében szintén alapszóvá válik, mely a dolgok (Ding) katalógus-tárgyak gyanánt történő felsorolását, és ezáltal egyfajta rendszerré emelését jelenti. Minden rendszerezés önkényes, és mindvégig kérdéses marad, mi garantálja e posztulált dolog-rendek érvényességét. A foucault-i terminológiát segítségül hívva azt válaszolhatnánk, hogy a dolgok rendszerező megnevezésénél a tudás anonim rendjeiről és strukturálódásairól van szó. Foucault

¹⁰ Vö. Descartes, René: *Értekezés a módszerről*. (Fordította: Szemere Samu fordítását átdolgozta Boros Gábor), Ikon, Budapest, 1993. 30.

¹¹ Uo. 30.

episztémének nevezi azt ami egy adott korszakban a tudásnak érvényességet biztosít és kijelöli ezen érvényesség kereteit¹². Lényeges, Rilke milyen dolgokat választ ki a megnevezés céljára: egy élőlényt (kutya) egy élettelen tárgyat (ház) és két absztrakt fogalmat (kezdet és vég), melyek Kant transzcendentális filozófiájában az értelmi fogalmak közé soroltatnak. Az első versszakban megidézett beszédmód azon episztémére reflektál, mely abszolút mérceként tekint a descartes-i fogalomközpontúságra, míg a költői – metaforikus – beszédmódot elveti.

2.

A második versszak tovább pontosítja az emberi gondolkodásról mondottakat, kiemelve annak a kanti teorema értelmében vett hübrisz-jellegű kritikálanságát. A tiszta ész kritikája arra hívja fel a figyelmet, hogy a megismerés áthághatatlan apriori határokkal és szabályszerűségekkel bír; így az apriori szemléleti formák figyelmen kívül hagyásának kísérlete szükségszerűen kudarcra van ítélve; a kanti fogalomrendszer keretein belül megfogalmazva: feloldhatatlan antinómiákhoz vezet.¹³ Az első sor megismétli a kezdő versszakban tematizált félelmet, kicsit módosított és pontosított formában.

„Rettegek értelmüktől is, gúnyos játékuktól”

E szöveghelyen a félelem tárgyaként az *ember szavai* mellett megjelenik a *Sinn* (értelem). Amennyiben az emberi értelem tűnik félelmetesnek, akkor éppenséggel a már problematizált világot tárgyiasító gondolkodási irány kelt rémületet a lírai énben, amit hiperbolikusan „Spiel mit dem Spott”-ként (gúnyos játék) ír körül a vers. A hiperbolát értelmezve a gúny a már több esetben említett hübrisszel, azaz az emberi kevélységgel azonosítható, ami a megismerő embernek a megismerendő dolgokra vonatkozó meghatározó viszonyulásmódja. A világ dolgaival szemben mutatott kevélység arról a mérhetetlen elbizakodottságról tanúskodik, ami az emberi lény megismerő tevékenységében csapódik le. Hogy mi mindent tulajdonít az ember megismerő képességének, a következő sorok teszik világossá.

¹² Vö. Sarasin, Philipp: Michel Foucault zur Einführung, Hamburg, Junius 2005.

¹³ Vö. Kant, Immanuel: A tiszta ész kritikája. (Fordította Kis János) Ictus, Budapest, 1995. 77–105.

„*sie wissen alles, was wird und war;
kein Berg ist ihnen mehr wunderbar;
ibr Garten und Gut grenzt grade an Gott*”

A lírai szubjektum számára félelmet keltő gondolkodásmód jellemzésére a karteziánus módszertan és a kanti transzcendentális filozófia egyes téziseit vontuk be. Megállapítottuk, hogy e félelmek és a belőlük származó episztemológiai beállítódás Kant észkritikai perspektívájával rokonítható. A gondolkodás totalitásra törő jellege azonban statikus, tökéletesen definiált fogalmakban feloldott, zárt világgépet implicál. Ez a világgép szemben áll a megismerés apriori szemléleti formáit hangsúlyozó kanti teorémával. Az ember érzékelési horizontjának mibenléte a tér és az idő apriori szemléleti formáitól függ, azok szabnak határt lehetőségeinek. A második versszak utolsó sora: „*ihr Garten und Gut grenzt grade an Gott*” (kertjük s birtokuk már egészen Istenig ér), ironikus megfogalmazása a megismerés totalitására törő emberi ész Istent mímelő elbizakodottságának. Isten a kanti episztemológia értelmében a *tiszta észfogalmakhoz* tartozik, mely fogalmak nem definiálhatók, mivel nem rendelkeznek kimutatható tárgyvonatkozással, s mert nem rendelhető hozzájuk semmilyen szemlélet¹⁴. A versszakot lezáró sor tehát újabb hiperbolikus alakzat az emberi gondolkodás totalitás-vágyára vonatkozóan.

A megismerés előfeltétele bizonyos fokú kíváncsiság megléte, és a dolgok mibenlétére irányuló rácsodálkozás képessége. Gondoljunk Arisztotelész *Metafizikájának* emlékeztető és a tudomány fejlődése szempontjából meghatározó jelentőségű szöveghelyére az A könyvben! „Az emberek ugyanis most is, meg régen is a csodálkozás következtében kezdtek filozofálni [...] a kételkedő és a csodálkozó ember pedig tudatlannak érzi magát [...], mivel azért filozofál, hogy a tudatlanságból kiszabaduljon”¹⁵. A csodálkozás megismerésre készítet: akit csodálatba ejt egy jelenség, vagy csupán egy tárgy, az rendelkezik már azon diszpozícióval, mely a megismerés és megértés kezdetét jelentheti majd. A második versszak mondata: „*kein Berg ist ihnen mehr wunderbar*” (egy hegy sem csodálatra méltó már számukra) arra az episztemológiai szituációra utal, melyet a módszertani vakság és közöny jellemez¹⁶. Martin Heidegger a maga metaforikus nyelvhasználatával e

¹⁴ Vö. Kant, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. (Fordította Kis János) Ictus, Budapest, 1995. 291–329.

¹⁵ Arisztotelész: *Metafizika*. (Halasi-Nagy József), Hatágú Síp, Budapest, 1994. 982b

¹⁶ A rácsodálkozás képességének teljes hiányát, és az ebből adódó korlátoltságot emeli ki Heidegger, amikor két külön kategóriaként kezeli a tudományok módszertanközpontú működését és a dolgok lényegére történő ráeszmélés adottságát és vágyát. Vö. Heidegger, Martin: *Wissenschaft und*

szituáció leírására bevezeti a Ge-stell kifejezést¹⁷. Anélkül, hogy kitérnénk a szó tág metaforicitására, utaljunk csupán a szó egyetlen – elemzésünk szempontjából leginkább releváns – komponensére. A csodálkozás képességének eltűnése, a dinamizmussal szemben a merev változatlanság állapotát idézi elő, melyben az üres módszertan-hit állványzatként (Ge-stell) borítja be a lényegét, elfedve azt, ami eredendően útjára indította a kutatást. Rilke versében olyan világgal találjuk szemben magunkat, ahol a szavak eredményezik ezt a változatlanságot. Olyan világ ez, mely fölött a descartes-i szellem világosan és elkülönítetten definiált fogalmisága uralkodik. E lezárt, megmerevedett, definíciókba szorított világ tűnik félelmetesnek a lírai szubjektum számára.

3.

A harmadik versszakban megváltozik az addig deskriptív hanghordozás, melyet erős érzelmi színezetű, már preskriptív ductus vált fel. A költői beszédmód itt nem a mindent világosan definiálni kívánó karteziánus gondolkodásmódra reflektálást szolgálja, hanem az adott és kívánatosnak vélt episztémé metaforizációját. Ich will immer warnen und wehren: Bleibt fern.

*„Die Dinge singen hör ich so gern.
Ihr rührt sie an: sie sins starr und stumm.
Ihr bringt mir alle die Dinge um.“*

A két központi metafora meghatározó komponense: a Ding (dolog) kifejezés. 1. a dolgok éneke, 2. a dolgok elpusztítása. E metaforák értelmezését megelőzően térjünk ki röviden a metafora karteziánus diskurzuson belüli megítélésére. A kérdésnél Hans Blumenberg metaforológiai fejtegetéseire támaszkodom¹⁸.

A karteziánus racionalizmus rendszerében a metafora egyfajta szemantikai anomáliának minősül, a szöveg többé-kevésbé zavaró faktorának. Az ún. gyengén determinált szöveghelyeken helyezkedik el, ahol a predikáció több lehetséges állítmányt megenged. Ilyen gyenge determinánsnak minősülő szavak Rilknél: das Offene (nyitott/nyitottság), das Ding (dolog), der Engel (angyal) stb. Az ilyen

Besinnung. In Vorträge und Aufsätze. Stuttgart, Klett-Cotta, 2004. 54–57.

¹⁷ Vö. Heidegger, Martin: Die Technik und die Kehre. Stuttgart, Klett-Cotta, 2002. 19–36.

¹⁸ Vö. Blumenberg, Hans: Theorie der Unbegrifflichkeit. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2007. 26–94.

szavak esetében a predikáció mintegy fordítottan determinálja az alanyt. Hogyan oldhatóak fel az utolsó versszak metaforikus predikációi? A Ding-metaphora dekódolása érdekében ismét Kanthoz kell fordulnunk. Amennyiben a dolgok ember által történő megérintését (Anrühren der Dinge), e dolgok fogalomra hozásának kísérleteként értelmezzük, a fogalomképzés következő előfeltételeit kell szem előtt tartanunk. Az önmagában vett dolog (das Ding an sich) nem hozható fogalmi szintre, amennyiben ezen a descartes-i „világosan és elkülönítetten” parancsát értjük. Ugyanis csak arról tehet az ember világos és elkülönített megállapításokat, amihez a kanti értelemben véve apriori megalapozottságú empirikus szemlélet társható. Másként megfogalmazva: korrelatív viszonyban kell fennállnia fogalom és szemlélet között. Az önmagában vett dolog ezért tehát *noumenon*, azaz a predikáció tekintetében üres helyet nyit meg anélkül, hogy e hely valamely szemléleti tárgy által valaha is kitölthető lenne. Felmerül természetesen a kérdés, hogyan lehetséges mégis a Ding an sich-jellegű, tárgyvonatkozás nélküli dolgok megragadása és megértése. Ilyen tárgyvonatkozás nélküli dolgokra példák: Isten, a lét, a halál, a dolog maga. Rilke költői válasza: Hagynunk kell a dolgokat énekelni és az éneket meg kell tudnunk hallani. („Die Dinge singen hör ich so gern”).

A következőkben kísérletet teszek Rilke fenti mondatának a poétológiai-filozófiai szóképzlet segítségével történő „lefordítására” s egyben dekódolására. A tárgyvonatkozás nélküli, Ding-an-sich-karakterű dolgok megismerésének metaforikusan kell strukturálódnia, mivel nem áll rendelkezésre velük kapcsolatban szemlélet. A metaforizáció folyamán tematizálódik az ember viszonya a megismerni kívánt dolgokkal kapcsolatban. Mivel a Rilke-versben a dolgok az ének folyamatában válnak átélhetővé, e folyamatot kell a megismerés és a megismerő szempontjából megértenünk. A megismerő ebben az esetben az ének hallgatója, aki a dolgok énekére figyel, és ezáltal azokat őrzi és megóvjá. A metafora ex negativo is értelmezhető. Lehetséges nem odafigyelni a dolgok énekére, ez azonban a dolgok elnémulásához vezet. A dolgok némasága a versben a dolgok érthetlenségét és az ezzel szorosan összefüggő megérteni-nem-tudást eredményezi. A noumenális fenomének karteziánus módra történő megragadási kísérlete ezért elkerülhetetlenül kudarcot fog vallani.

4.

A Rilke-kutatásban mára vitán felül álló tény a költő szövegeinek fokozott autoreflexív jellege¹⁹. A fent elemzett szöveg különleges példája ennek a jelenségnek, mivel egyidejűleg jelentkezik a vers fonetikai és tematikus szintjén egyaránt, s a két reflexiós szint egységet képezve mintegy a reflexió reflexiójaként tárul a befogadó elé.

A vers hangzó-szintje túlcserél az euphóniától. Mindhárom versszak rendkívül gazdag alliterációban. 1/1: Hund-Haus; 2/1: Spiel- Spott, 2/2: wissen-was-wird-war, 2/4: Garten-Gut-grenzt-grade-Gott; 3/1: will-warnen-wehren; 3/3: starr-stumm.

Az alliteráció által elért zeneiséget fokozza az első két versszak ölelkező rímeinek páros rímmel történő felváltása a harmadik versszakban. A hangzó-szint hangsúlyos zeneisége mintegy dalra emlékezteti a befogadót, amire pedig a vers tematikus szinten reflektál. Emlékezzünk vissza a költemény kulcsmondata a dolgok éneke, és a dolgok énekével szemben mutatott emberi hozzáállás. A zeneiség reflektálást követő tematikus reflexió a költeményt magát helyezi megóvandó és megértendő dolog (Ding) szintjére. A vers befogadóiaként mi magunk válunk a vers megszólítottjaivá. A harmadik versszak felszólításának mi vagyunk a címzettjei: „Bleibt fern” (Maradjatok távol). A költemény megóvása így egy magasabb szinten a dolgokkal szembeni alázat és megértés képességének eléréseként, vagy legalább annak megközelítéseként értelmezhető.

Zárásként álljon itt egy idézet Rilke „Malte Laurids Brigge feljegyzései” című művéből, a világ megértésének nehézségét s majdhogynem lehetetlenségét tematizáló művéből:

„Eljön a másfajta értelmezések ideje, minden szó leválik a másikról, a dolgok értelme széteszlik, akár a felhő, és le hull majd mint az eső.”²⁰

¹⁹ Vö. Eckel, Winfried: Die Wendung. Zum Prozess der poetischen Reflexion im Werk Rilkes. Königshausen und Neumann, Würzburg, 1994.

²⁰ Rilke, Rainer Maria: Malte Laurids Brigge feljegyzései. (Fordította Görgey Gábor) In R. M. Rilke: Prózai írások. Budapest, Európa, 1961. 186.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arisztotelész: Metafizika. (Halasi-Nagy József), Hatágú Síp, Budapest, 1994.
- Blumenberg, Hans: Paradigmák egy metaforológiához. In uő: Hajótörés nézővel. (Fordította Király Edit) Budapest, Atlantisz, 2006.
- Blumenberg, Hans: Theorie der Unbegrifflichkeit. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2007.
- Descartes, René: Értekezés a módszerről. (Fordította: Szemere Samu fordítását átdolgozta Boros Gábor), Ikon, Budapest, 1993.
- Eckel, Winfried: Die Wendung. Zum Prozess der poetischen Reflexion im Werk Rilkes. Königshausen und Neumann, Würzburg, 1994.
- Gumbrecht, Hans Ulrich: Dekonstruierte Disziplin. Hans-Georg Gadamer's Hermeneutik in der Literaturwissenschaft In „Sein da verstanden werden kann, ist Sprache“ Hommage an Hans-Georg Gadamer. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2001, 107–114.
- Heidegger, Martin: Bevezetés a metafizikába. (Fordította: Vajda Mihály), Ikon, Budapest, 1995.
- Heidegger, Martin: Die Technik und die Kehre. Stuttgart, Klett-Cotta, 2002.
- Heidegger, Martin: A filozófia vége a gondolkodás feladata. In „...Költőien lakozik az ember...” –Válogatott írások. (Fordította Vajda Mihály) T-Twins Kiadó/Pompei, Budapest, Szeged, 1994, 255–278.
- Heidegger, Martin: Költők – mi végre?. (Ford. Schein Gábor), In Heidegger, M.: Rejtekkutak. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 233–278.
- Heidegger, Martin: Lét és idő. (Ford. Vajda Mihály), Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Heidegger, Martin: Magyarázatok Hölderlin költészetéhez. (Fordította Szabó Csaba) Latin Betűk, Debrecen, 1998.
- Heidegger, Martin: Unterwegs zur Sprache. Stuttgart, Klett-Cotta, 2007.
- Heidegger, Martin: Wissenschaft und Besinnung. In Vorträge und Aufsätze. Stuttgart, Klett-Cotta, 2004.
- Kant Immanuel: A tiszta ész kritikája. (Fordította Kis János) Ictus, Budapest, 1995.
- Rilke, Rainer Maria: Ich fürchte mich so. In uő. Die Gedichte. Frankfurt am Main, Insel, 2000.
- Rilke, Rainer Maria: Malte Laurids Brigge feljegyzései. (Fordította Görgey Gábor) In R. M. Rilke: Prózai írások. Budapest, Európa, 1961. 153–317.
- Sarasin, Philipp: Michel Foucault zur Einführung, Hamburg, Junius 2005.